

URTX

A PROXIMACIÓ A LES CREUS MONUMENTALS DE L'URGELL

Mònica Valls i Huguet

APROXIMACIÓ

A LES CREUS MONUMENTALS DE L'URGELL

Mònica Valls Huguet
Historiadora
de l'art

La principal finalitat d'aquest estudi monogràfic sobre les creus monumentals que hi ha escampades per les terres de la comarca de l'Urgell és constatar la gran riquesa artística que, a cops, passa inadvertida perquè les entenem com a presents des de temps immemorables en el paisatge urbà del nostre poble.

El referent històric que ens aporten és d'un valor incalculable en tant que són, no només una font d'art, sinó una font d'estudi del context o seqüència històrica en què varen sorgir.

Per la seva investigació, coneixement i referència històrica hi ha escassa bibliografia que dediqui monografies senceres a aquestes peces arquitectòniques de menor identitat, per la qual cosa únicament són tractades de passada. Hi ha, però, tres llibres que cal tenir en compte quan hom s'interessa pel tema. El primer, en ordre cronològic d'aparició, és el de Norbert Font Sagué: *Datos per a la història de les creus de pedra de Catalunya* de 1895. Més tard, l'any 1919, Mn. Gudiol i Cunill féu un recull de *Les creus monumentals de Catalunya*. Per últim, cal anomenar el d'Albert Bastardes *Les creus al Vent*, escrit el 1983, en el qual fa una amplíssima recopilació fotogràfica de més de quatre-centes creus de tot el territori català. Gràcies a aquests autors, tenim referències visuals i escrites d'aquelles creus que avui ja no hi són, però que sí havien existit en les nostres contrades.

Per això, crec convenient treure a la llum un breu recull sobre un tema tan desconegut per tots nosaltres, si bé és molt quotidià. Cal aprofundir en aquest tipus de patrimoni per tal de copsar-ne el seu valor artístic i històric, quin és el seu origen, la seva simbologia, quines transformacions ha fet al llarg del temps, quines són les tradicions que s'hi lliguen, etc...

Cada poble urgellenc compta, o bé ha comptat, amb una o més creus de pedra en alguna part del seu territori, ja sigui a l'entrada del poble, en el fossar o en l'encreuament de diversos camins. A continuació, s'analitza cada una de les existents actualment, excepte les d'època moderna, esculpides fa poques dècades.

Orígens històrics de les primeres creus monumentals

La creu és un símbol i un signe d'origen molt antic. La trobem en un gran nombre de cultures i religions precristianes, representant el cosmos en les seves formes més diverses. Així, els egipcis ja la utilitzaven com a símbol de la vida. Però fou amb el Cristianisme que adquirí una importància cabdal simbolitzant la mort i la glòria. La creu, signe de la redempció de Crist, té el seu naixement entre els primers cristians orientals i, des d'allà, arribarà a Occident.

Les primeres representacions cristianes del signe de la creu, com el peix i com la clau, daten del segle III i IV d.C, les quals es troben en els sarcòfags i en les catacumbes. Va ser usada per presidir tots els actes de la vida, tant els religiosos i centrats en el culte, com els que tenen un caràcter més civil¹. En les catacumbes, generalment hi foren pintades les creus anomenades estacionals per a la celebració dels sants misteris de l'església o estació.

Per altra banda, els emperadors i els cònsols no tardaren a adornar les seves insígnies amb la creu de Crist.²

No serà, però, fins a partir de l'Edicte de Milà (313) que la creu es mostrarà en públic com a signe de victòria. Des de la seva generalització i fins als nostres dies, la trobem repre-

sentada com a signe ornamental i religiós amb una gran diversitat de tècniques i de materials: creus pintades, creus esculpides, creus d'altar, creus processionals, creus pectorals, de fusta, de metall, de pedra, de metalls preciosos...³

El primer testimoni escrit plenament català que ens parla de creus, segons Mn. Gudiol i Cunill, diu així: *in ipsa cruce que nominant super villa nova ville*, el qual es remunta a l'any 978 en una venda d'alous en el comtat d'Urgell i fa referència a una creu com a afrontació a llevant d'una propietat. Un segon document, *Et sic descendit ad ipsam villam que dicitur Archells, in ipsa Ecclesia, ubi in angulo forinsecus crux termini signata est* es troba en una donació d'Ermengol, comte d'Urgell, datada l'any 1035, el qual parla d'unes creus de terme. Segons afirma la mateixa donació, la cita *in una rupe crux termini signata est* indica que en el lloc on ja hi havia una roca, la creu de terme s'hi dissenyava senzillament.

En la consagració de Sant Miquel de Cuxà, el 1045, s'hi troba un text que fa referència a creus clavades a terra que fitaven el cementiri i la sagrera: *hanc immunitatis legem firmamus et infra terminos praetaxati loci per infixas cruces designatos nullus fide lium quempiam persequi calumniare, depraedare, vel injuriare praesumat*.

En la consagració de Santa Maria de Lladó es tracta d'altra fitació per l'estil, feta el 1089: *Praefatam autem ecclesiam Sanctae Mariae et omnia quae in circuito ejus sunt et ipsum cimiterium et caetera quae sunt Crucibus determinata et designata, spatia scilicet de uno colle in alterum in hujusmodi immunitatis et observantiae reverentia posuit*.⁴

A partir de la fitació de l'any 1211 en la qual s'al·ludeix a *ipsas petras signatas de crucibus in facti*, segueix un període en què no s'han trobat notícies documentals de creus terminals.⁵

Fou en plena època gòtica, en el període que avança i es consolida la Reconquesta, quan hi comença a haver-hi un bon nombre de creus de pedra monumentals en les entrades i sortides de les poblacions i en altres indrets com els camins. Fins i tot, alguns autors, com Josep M. Segarra i Malla en el seu *llibre Recull d'episodis d'història targarina des del segle XI al segle XX afirmen que "es diu que fou Jaume I l'iniciador de posar creus monumentals als pobles i encontrades"*.⁶

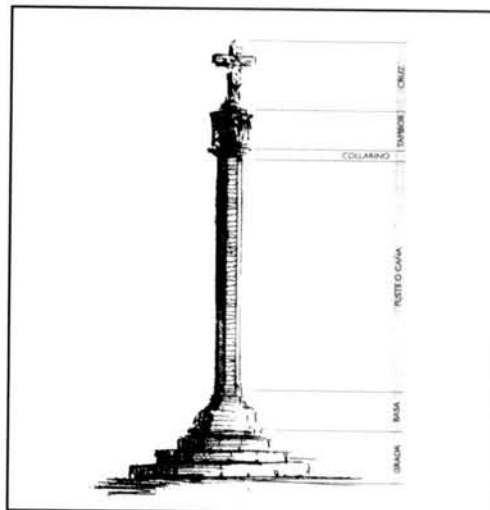
A Catalunya, si prescindim de les creus-fites de les quals parlen aquests documents, resul-

ta molt difícil trobar res que no es refereixi a començaments del segle XIV. Per tant és un fet indubtable que en el segle XV hi havia ja moltes creus de caràcter monumental alçades per tots els indrets de Catalunya. És a partir d'aquests moments, segons Gudiol, quan s'assegura l'existència de les creus de terme: *"costumbre antiquísima que se fue incrementando con el tiempo, hasta producir, desde el siglo XIV, una copiosa floración de cruces llamadas de término"*.⁸

Per altra banda, a l'any 1933, Gudiol, en el seu llibre *Nocions d'Arqueologia Sagrada*, dedica a les creus monumentals un curt espai on hi diu: *"Aquests monuments sembla que responen a una tradició de la que ja sabem notícies durant la primera meitat del segle XI. En aquell temps de tanta fe els documents ens demostren com es plantava una creu en els termenals de les propietats, per fer constatar clarament fins on arribava el dret de cada propietari"*.⁹ Des d'aquest moment, la creu va unida a les promulgacions de la pau i treva de Déu, situada al peu del camí, o a les cruïlles, o al límit d'un terme, per a protegir els béns, les persones i els perseguits els quals es refugiaven en el seu redós.¹⁰

El seu origen és molt possible que es remunti al senzill acte individual d'amuntegar pedres allargassades de diferents mides, fins arribar a aixecar un petita muntanya que destaqués sobre la línia de l'horitzó. Des de la prehistòria, l'ús de la pedra marcà tot tipus de referències pràctiques i espirituals, entre les quals les taules, els alineaments, els dòlmens i els menhirs en són algunes de les més representatives. Pel que fa a les creus monumentals, tenien, per a la gent de l'època medieval i també en temps més recents, una clara simbologia de caràcter religiós, a part de l'excel·lent contingut artístic i arquitectònic.

Parts d'una creu monumental

Fig. 1
Dibuix parts d'una creu.
Il·lustració de Rafael Margalé en la obra: *Los peirones en las comarcas de Jiloca y Campo de Daroca*.

Generalment les creus de pedra estan formades per diferents parts: una grada de planta quadrada o circular amb un o diversos esglaons, del qual neix un plint, base o sòcol en forma de dau cilíndric o prismàtic, i sobre els quals s'alça el fust, canya o arbre, generalment de 2 a 3 metres. Pot adoptar formes cilíndriques, octogonals, prismàtiques o de secció quadrada. La corona o llanterna, com el seu nom indica, es troba situada a la part superior del monument immediatament abans de la creu, en forma de capitell. Sol ésser la part més important i, moltes vegades, forma un conjunt amb la creu. Acostuma a ser la més historiada amb profusió d'escultures. La seva iconografia es composta, habitualment, de personatges com sants, apòstols, orants, angelots i altres figures bíbliques, encara que també es troben escuts heràldics i elements vegetals. Sempre acostumen a ser els mateixos independentment del poble on estan ubicades. Poden fer referència a patrons del poblat, de les confraries, o altres d'especial devoció popular. Aquesta part generalment adopta una forma octogonal i cada cara l'ocupa una figura, la qual majoritàriament va coberta amb una capelleta o dosseret que fa de protecció a l'escultura corresponent.

Pel que fa a la creu, l'última i la més important part del monument, es tracta d'un típic detall escultòric de coronament, basat en l'estructura d'una creu grega o llatina. Acostuma a ser de pedra tallada i decorada amb temes de la Crucifixió a l'anvers i marians al revers. A la vegada pot portar motius heràldics i és envoltada amb detalls artístics de més o menys floridura de les formes segons el corrent de l'època i el gust imaginatiu i la delicadesa de l'escultor.

Quant a la seva mostra artística, les creus monumentals estan supeditades a les variades formes del temps, però la gran majoria tenen una marcada tendència gòtica. Es manifesta, generalment, en la representació d'imatges del Sant Crist en la creuera de l'anvers, acompanyat amb altres símbols o figures esculpides. Així, es poden trobar, segons els casos, els quatre evangelistes, instruments de la Passió, àngels... en els extrems dels dos braços de la Creu, un pelicà en l'extrem superior o una calavera als peus del crucificat. En el dors de la creu, potser sense excepció, s'hi esculpeix la figura de Maria amb el Nen als braços o sense ell, expressió, per una part, de la devoció i culte a Maria del poble cristià, i per l'altra, de l'estreta i especial vinculació de la Verge al misteri de la Redempció. En alguna excepció podem trobar-nos la representació d'imatges d'un sant o d'una santa a la creuera.

Principals funcions de les creus de pedra

Encara avui no se sap amb certesa quina era la finalitat que movia els nostres avantpassats a erigir creus en diferents parts del nostre territori. Però fixant-nos quin és el seu lloc d'emplaçament podem arribar a deduir el significat i la simbologia de cada una d'elles. Tot i així, s'ha d'anar molt en compte ja que tothom tendeix a veure les creus de pedra com quelcom inamovible, com a monuments enclavats en el temps i en l'espai, però encara que sembli anecdòtic, moltes han anat canviant d'emplaçament, ja sigui perquè han estat reconstruïdes posteriorment, o bé perquè el paisatge del seu voltant s'ha anat transformant notablement fins a confondre quina era la seva vertadera funcionalitat original. Un exemple clarificador d'aquest cas en la nostra comarca és la creu del Pati de Tàrrega, que anteriorment era en un dels portals de la població targarina, concretament el del Carme¹¹ i actualment es troba al bell mig de la vila, a la Plaça Major.

Aquestes creus monumentals són fruit de la necessitat que ha sentit l'home d'establir unes fites o marques en el paisatge amb la finalitat d'ordenar-lo i jerarquitzar-lo; en la nostra geografia sobretot s'han vist plasmades en els camins o bé coronant les nostres muntanyes, constituint un element fonamental en la configuració del paisatge. També veurem que tenen un caire devocional, santificant el lloc que ocupen. Les trobem a l'entrada i la sortida dels pobles junt als camins cap a les poblacions circumdants, servint d'indicació. Però juntament a aquesta innegable funció orientativa, aquestes creus, a l'entrada dels pobles, suposaven també una marca que indicava el límit entre el que era la població i el que eren els afores.

L'element religiós constitueix un factor molt determinant respecte la simbologia d'aquests monuments. La creu simbolitzava i exterioritzava la fe cristiana de la població. Així, pel caminant que hi arribava, suposava una salutació de benvinguda, una benedicció de Déu i aquesta li indicava que la seva destinació es trobava pròxima.¹²

Religiosament cal destacar l'anomenada Festa de la Santa Creu, la qual té una funció purament benedictiva. Ja abans del segle XI era molt freqüent celebrar-la, sobretot en territoris de pagesia on, mitjançant una benedicció, els homes del camp demanaven pluja en temps de sequera, a més de protegir tot el terme. Per això s'intentava aixecar creus de pedra en els camps, vinyes, horts i oliveres, que de la mateixa manera les usaven com a fites de les seves respectives propietats.¹³

Aquesta festa se celebrava el dia 3 de maig, tal i com ens diu Aureli Capmany en el seu llibre *Calendari de llegendes, costums i festes tradicionals catalanes* (1951): "En aquest dia és feta la benedicció del terme... En alguns pobles la benedicció es fa des del campanar; en altres des del porxo de l'església o, també del Pedró, on el dia abans s'orna amb flors i enramades de la creu de terme... L'acte de la benedicció es fa a quatre vents, això és, a tramuntana, llevant, migjorn i ponent, per tal que els conreus es vegin afavorits de la protecció de Déu. Aquesta tradició, avui suprimida en el calendari litúrgic, consistia bàsicament en el fet que el sacerdot, des de la creu termenal, beneïa per quatre vegades el terme, encarat successivament els quatre punts cardinals, i llegia l'evangeli: el de Sant Joan a Llevant, el de Sant Marc a migjorn, el de Sant Mateu a ponent i el de Sant Lluç a tramuntana. Aquesta pràctica també s'anomenava la Processó dels Evangelis.

Vistes les principals finalitats d'aquests monuments, hem de dir que tota creu de pedra pot ser classificable, en diferents apartats, segons les diverses funcions que se li han anat atribuint al llarg de la història:

1.- Creus termenals:

Les creus que fan funcions de "terme" tenen el seu origen en el fitament de les sagreres, en la demarcació dels límits monacals i parroquials i també en el dels cementiris. Generalment aquestes fites eren col·locades per tal que s'identifiquessin quins eren els terrenys propis de les dependències eclesiàstiques, monacals i també quin era el territori que corresponia com a cementiri. Així doncs, pels voltants de les viles era bastant habitual que una gran part dels camins que hi menaven fossin fitats amb esplèndides creus monumentals per remarcar de qui era el terreny corresponent.

Per altra banda, també es diu "creu de terme" quan al llarg de la història s'han volgut assenyalar les fronteres que marcaven tant els límits d'una nació com els d'una jurisdicció administrativa o simplement els d'una propietat. Per a remarcar la ratlla decisòria de dos termes o de dues propietats, es feien esculturar precioses creus obrades amb pedra, totes elles plantades damunt d'una graonada i d'un llarg fust que, a més de demostrar la religiositat i la fe dels seus creadors, representaven diferents formes artístiques depenent de l'època en què havien estat bastides.

Generalment les primeres fites eren creus de fusta, però amb el pas del temps aquestes, que anaven ricament decorades amb pin-

tures, van passar a fer-se en pedra perquè tinguessin més durada.

Segons aquests arguments pot deduir-se que aquest tipus de creus no haurien estat especialment erigides a causa d'un sentiment de religiositat, com veurem en altres apartats, sinó que era més, en certa manera, una obra purament administrativa i funcional.

No pot precisar-se amb exactitud quan començaren a implantar-se "les creus de terme", si bé Font Sagué creu que a Catalunya la major part són dels segles XIV i XV. Podria molt ben ser que moltes de les que ara subsisteixen i que porten el segell dels segles XV i XVI haguessin estat col·locades en substitució de les anteriors.

Una vegada definida la funció termenal de tota creu de pedra, cal aclarir que el títol "creu de terme", que popularment atribuïm a totes les que coneixem, és totalment inadequat ja que aquesta tipologia de creu es refereix a un grup reduït de la totalitat que n'existeixen.

Un exemple a la comarca de l'Urgell n'és la Creu dels Quatre ulls o Foradada, ubicada aproximadament a dos quilòmetres al nord de la població de Guimerà, la funció de la qual era la de separar i remarcar els dos termes municipals de Guimerà i de Ciutadilla. Un altre, també dins el terme de Guimerà, és una creu situada en una intersecció de quatre camins, a prop del Santuari de la Bovera. Aquesta última podria ser classificada com una creu de tipologia caminal o de cruïlla, però també es podria interpretar com a fita-

Fig. 2
Creu dels quatre ulls
o Foradada
de Guimerà
(Foto M. Valls)

Fig. 3
Creu del camí de la
Bovera de Guimerà
(Foto M. Valls)

ment de dues propietats, ja siguin parroquials (Bovera-Guimerà) o municipals. Tot seguit veurem com els dos exemples tenen una estreta vinculació estilística, encara que la seva funcionalitat pugui ser diferent.

La Creu dels Quatre ulls o Foradada (Fig.2) és d'un estil gòtic primitiu, corresponent al segle XIV. És erigida sobre una graonada rectangular molt destacable, formada per cinc altes escales en forma de grans carreus regulars que deixen la peça en una elevada alçada respecte la superfície del sòl. Encapçalant un fust octogonal hi ha un capitell o nus de vuit cares desiguals, a dues de les quals, les corresponents a l'anvers i el revers de la creu, hi sobresurten una parella de figures a banda i banda. A la cara on es troba Crist Crucificat, podem identificar Sant Isidre, patró dels pagesos, acompanyat d'una figura femenina, el braç dret de la qual està lligat amb una doble corda. No ha pogut ser identificada, però s'hi poden apreciar clares influències egípcies, sobretot per la utilització del vestit curt, tal com s'aprecia a la fotografia. A la cara de la Verge amb el Nen, hi ha representats Sant Pere i Sant Miquel Arcàngel. Un tret característic a remarcar en cada una de les figures representades és el poc naturalisme dels rostres i la poca voluntat de moviment pel que fa el seu cos, ja que es presenten molt rígids i hieràtics. La creu és destacable per la seva forma, ja que la decoració dels seus braços és totalment anecdòtica. Aquests estan units per un semicercle de gran amplada, creant així quatre forats o ulls entorn de la creuera. A partir d'aquesta curiosa forma és d'on neix la seva denominació. Als extrems de cada pal podem observar que s'hi acobla una estructura en forma de cub, la qual presenta una decoració floral bastant simplista.

El segon exemple, com ja hem dit abans, és la creu ubicada en una intersecció entre dos camins que condueixen al Santuari de la Bovera (Fig. 3). El capitell d'aquesta creu adopta unes característiques formals poc habituals i, a la vegada, molt originals: pren una forma rectangular on en cada un dels quatre angles hi ha unes capelletes semicirculars on s'hi adossen quatre figures en relleu. Aquestes són identificades com a Sant Pere, Sant Isidre, Sant Pau i una figura femenina de les mateixes característiques formals i estilístiques que el personatge femení vist amb anterioritat a la Creu dels quatre ulls o Foradada. Aquesta torna a estar lligada de braços i peus i abillada de la mateixa manera.

La creu es caracteritza per tenir uns braços totalment rectilinis, nusos en decoració, sim-

plement trencats amb la figura de Crist Crucificat en una de les seves cares.

Analitzades aquestes dues creus, s'hi aprecien una sèrie de coincidències com l'aparició del personatge femení, així com les figures de Sant Pere i Sant Isidre. Els trets facials d'aquests també mostren semblances, ja que a les dues creus són d'un regust molt arcaic. Per tant, estariem parlant d'un mateix escultor i d'una mateixa època, dins la primera meitat del segle XIV.

2.- Creus penitencials:

Són erigides per persones o poblacions en record del compliment d'una penitència.

Moltes d'aquestes creus monumentals varen ser fundades per aquelles famílies més senetants de l'època per devoció o agraïment davant algun altre favor o penitència.

3.- Creus indicatives:

Les creus anomenades indicatives són aquelles que es col·locaven a les entrades i a les sortides de les poblacions, moltes vegades per indicar-ne la senyoria.

Font Sagué analitza l'origen d'aquestes creus i es pregunta el perquè. Un possible raonament correspondria al fet de relacionar-les amb les creus *stationales*, que eren aquelles que s'utilitzaven per a dur-les a les processons les quals anaven dirigides a l'església on tenia lloc, en dies assenyalats, la celebració dels sants misteris. El mot *statio* no sols s'entenia com l'església o un oratori sinó també qualsevol altre lloc on la processó es parava per fer-hi certes pregàries, cantar i celebrar-hi la litúrgia, segons diu *Martigni*.¹⁸

Aquestes creus vénen a limitar, doncs, el terme de la processó mitjançant, primer, una creu de fusta, i després, a causa de la seva poca durabilitat, amb una creu de pedra, amb totes les seves parts corresponents i sobretot esculpides seguint l'estil artístic de l'època.

De la cronologia d'aquestes creus indicatives no es coneix cap testimoni abans de la fi del segle XII o a començaments del segle XIII, ja que la major part pertanyen als segles XV i XVI.

Una segona hipòtesi que raona Font Sagué és que a mesura que s'anava conquistant la terra als infidels, de la mateixa manera que s'alçaven els monestirs i les esglésies per tot arreu, es plantaren creus no sols a les entrades dels pobles sinó també en llocs destacables com a senyal de conquesta o testimoni d'un triomf.²⁰

En aquest tipus de creus, deixant de banda el seu origen, és el cas més clar on radica la fe o el sentiment de religiositat d'un poble, mitjançant la figura d'una creu monumental i amb la representació dels sants que els protegien o que ells invocaven.

Un exemple destacable, a la comarca de l'Urgell, seria l'anomenada Creu del Pati de Tàrraga (Fig. 4). És datada a mitjans del segle XV, dins un estil típicament gòtic pel que fa a la seva abundant iconografia.

Damunt d'un sòcol vuitavat s'aixeca un llarg fust el qual sosté una corona de gran elegància, formada per vuit costats, en els quals s'hi pot observar vuit personatges identificats com a sants. Aquesta part és l'única que es con-

serva de la creu original, ja que la creu, pròpiament dita, junt amb els altres elements, fou abatuda el 2 de març de 1862, per una forta tramuntana.²¹ Tot i així els fragments que quedaren d'aquesta són conservats en el vestíbul del Palau de la Floresta, ja que l'any 1944 se'n féu una variable reconstrucció. Totes les figures del nus estan sustentades per una cornisa, sota de la qual hi ha esculpits quatre escuts entre motius folials. Aquests escuts representen el trigama de Crist, un animal, una cabaneta i una serra. S'han identificat com a símbols de famílies poderoses que varen contribuir a la realització de la creu. Cada un dels personatges, quatre de masculins i quatre femenins, són de difícil identificació ja que molts dels quals no mantenen els seus atributs identificatius. Quatre d'ells, però, podem assegurar que es tracten de Sant Pau, Sant Miquel, Santa Llúcia i Santa Bàrbara. S'ha de destacar del conjunt a la figura de Sant Miquel, el qual sembla que és el protagonista del programa iconogràfic, ja que és representat com a cavaller matant un drac. Tots ells estan aixoplugats per uns magnífics dosserets acabats en pinacles que imiten clarament a un model d'arquitectura gòtica.

Pel que fa a la recent creu, es pot classificar com a creu floronada, coberta per un barroquisme de fulles flordeliselades que envolten tot el seu perímetre. En l'anvers veiem a un Crist Crucificat protegit per un dosser acabat en pinacle; al revers, sobre un pedestal i també coberta per un dosser, hi ha la figura de la Mare de Déu, sense el Nen, en posició orant. Aquesta està flanquejada per dos angelets exempts sobrevolant, situats a banda i banda del braç horitzontal: el de l'esquerra toca l'arpa i el de la dreta sembla portar una corona, ja que part dels seus braços estan mutilats. És un exemple bastant remarcable pel que fa al tractament dels personatges, ja sigui pel seu realisme facial i corporal, com pel moviment del vestuari. S'aconsegueix establir un cert naturalisme decantant-se cap als corrents renaixentistes.

4.- Creus de fossar:

La creu sempre ha simbolitzat el distintiu i senyal dels cristians. Els primers documents històrics catalans parlen de les creus, com a símbol per excel·lència del cristianisme. Es documenta que els primers cristians ja gravaren en les tombes dels seus germans una creu, sense que això volgués significar que haguessin mort cristianament, sinó que tots, més enllà del tipus de la seva mort, havien sofert per la mort de Crist, tal com expressa Sant Paulí en aquests versos:

*"Sic ubi crux, et martyr ibi;
Qua martyr, ibi et crux,*

Fig. 4
Creu del Pati
de Tàrraga
(Foto: M. Valls)

Martyrii sanctis, quae pia causa fuit"

Més endavant en començar a usar-se la creu com un monument aïllat en diferents parts del territori, es plantà enmig del cementiri, simbolitzant així la mort cristiana.²³

Majoritàriament, les primeres creus de fossar, identificades tal i com són ara, pertanyen al segle XVI i posteriors. Però, quina és la seva principal finalitat? Cap al segle XVI es comença a donar la deguda importància als cementiris que hi havia al redós de les esglésies. Els bisbes manaren que aquests fossin tancats, a fi que no entressin bèsties al lloc sant on reposaven els fidels²⁴. A més a més de la tàpia o paret, s'introduí la pràctica de posar enmig del cementiri una creu més o menys solemne o de caràcter monumental, que fou de fusta, de pedra o de ferro.

Fig. 5
Creu de fossar
d'Ossó de Sió
(Foto M. Valls)

Fig. 6
Creu de les Forques/
del Faldar o de la
falda de Sant Pere
d'Anglesola
(Foto M. Valls)

Si ens fixem en cada una de les creus plantades en els cementiris de la comarca de l'Urgell són, la majoria, bastant simplistes ja que manquen d'ornaments decoratius si les comparem amb la resta. Un exemple és el cas d'una creu de fossar de la població d'Ossó de Sió (Fig. 5). Aquesta es compon d'un sòcol totalment quadrangular on s'hi sustenta un fust vuitavat. El nus de la creu és de gran senzillesa, ja que és decorat només amb un registre de puntes de diamant que fa de llit al que és la creu pròpiament dita. Aquesta, sostinguda per un petit cos acampanat amb relleus vegetals, mostra un Sant Crist a la part davantera i al revers la Mare de Déu. Com a

marc d'aquests dos personatges centrals hi ha incisa una línia fina, a banda i banda, que ressegueix els quatre braços rectilinis acabats en punta.

Tot i així, actualment en la major part dels fossars s'hi troben creus de ferro relativament modernes, acoblades a un fust i un sòcol de pedra, que segurament foren posades en substitució d'altres que caigueren amb el pas del temps.

Una variant remarcable d'aquestes creus ubicades en els cementiris són aquelles que es col·locaven en el lloc on hi havia instal·lada la picota o la forca, en la qual s'exposaven els caps dels ajusticiats o els reus a la vergonya. Aquesta acostumava a ser una creu on se soterraven les despulles dels penjats o s'hi enterraven els infants que morien sense batejar.²⁵ A l'Urgell tenim un testimoni destacable d'aquesta tipologia, situat a la vila d'Anglesola. Diu la tradició que la creu que avui veiem al costat de l'església abans estava ubicada al "lloc de les forques". Aquesta és l'anomenada Creu del Faldar o de la Falda de Sant Pere, segons Albert Bastardes en la seva obra *Les Creus al Vent*.²⁶

La Creu del Faldar (Fig. 6) és molt peculiar pel que fa a la seva decoració artística. Tant la graonada, com el plint, com el canó octavat que veiem avui són d'època relativament moderna si ho comparem amb la fotografia de 1917 captada per Bastardes, però la corona i la creu serien originals de finals del segle XVI. La decoració artística del capitell està formada per un fris vuitavat, que gira al voltant de l'eix vertical de la creu on s'hi representen vuit escultures exemptes. A diferència d'altres

creus de l'època, aquestes no es troben inserides en cap receptacle o altre element arquitectònic que els protegeixi. L'únic que s'hi observa, en la part superior d'algunes testes, són unes fulles adossades que podrien ser pàmpols, dividides per una tija sobresortint i caracteritzades per dos forats a banda i banda d'aquesta. Les figures que s'hi representen són de difícil identificació iconogràfica ja que la majoria estan en un estat d'erosió força destacable que dificulta una possible interpretació. L'única cosa que es pot apreciar és que la majoria són figures masculines, a excepció d'alguna de femenina, i que entre les seves mans ens ensenyen grans escuts amb anagrames variats en el seu interior: Un dels pocs que avui es pot distingir amb claredat és la representació d'un corn; la resta estan totalment erosionats pel pas del temps.

Si passem a observar la creu, podem veure que ens aporta una decoració totalment original. Els quatre braços rectes estan decorats a base d'un motiu folial retallat, destacant una vegada més la tija central. Al centre de la creuera, a l'anvers hi ha Crist Crucificat i al revers, s'hi observa la Mare de Déu coronada amb el Nen Jesús al seu braç esquerre, el qual està parcialment mutilat, igual que el braç dret de la Verge, que és inexistent.

5.- Creus de cruïlla o caminals:

Les anomenades de cruïlla o caminals són col·locades generalment en els encreuaments de camins i gairebé sempre amb la indicació d'excitar la pública veneració, ja que ningú no

passava pel seu davant sense saludar-les i resar tendres oracions a la Verge: avui, però, quasi s'ha perdut aquest costum cristià.²⁷

Si mirem la postura més funcional i deixant de banda les creences religioses respecte a aquesta tipologia de creus, hem de destacar que la seva finalitat principal era la de senyal per als peregrins o de guia en el seu llarg camí. Per això les col·locaven en llocs estratègics com eren les cruïlles o la convergència de dos o més camins on un podia perdre's fàcilment al no agafar la bifurcació adequada.

Altres exemples que per la seva estratègica situació es constituïen en importants referents eren les situades en serres dominant un vast panorama, les quals eren visibles des de punts bastant allunyats servint de referència fins i tot quan les fortes nevades havien esborrat tots els camins.

Pot molt ben ser que gran part d'aquestes creus de cruïlla fossin erigides pels propietaris de les terres veïnes amb el desig i la intenció de sotmetre el lloc, paratge o població sota la protecció del Símbol Sagrat, per tal de sentir-se emparats i protegits dels perills de les pestes, la fam, les guerres i el bandolerisme. A la vegada, eren anunci i testimoniatge que la redempció per la devoció mitjançant la fe i la pràctica de la penitència cristiana eren preceptius en el lloc.²⁸

Dins d'aquest grup en podríem descriure moltíssimes de les que hi ha plantades a la comarca urgellenca, però un referent podria ser la Creu de Vallbona de les Monges (fig. 7), col·locada l'any 1686 en la bifurcació del camí vell que, des de Llorenç de Vallbona, dona entrada a la vila. De totes les creus monumentals de Vallbona de les Monges només es conserva la de ponent, que és una mostra discreta de l'art del segle XVII. Durant la guerra passada (1936) sofrí greus danys, però més tard, l'any 1939, fou reconstruïda per bé que no restaurada.²⁹

És una creu amb un sòcol de forma rectangular, sense graonada, que a sobre s'hi acobla un fust vuitavat igual que el seu nus. En cada una de les arestes de la corona s'hi van alternant, per una banda, figures de sants sense el cap conservat, vestits amb llargues túniques i segurament portant un atribut o objecte entre les seves mans, però la pedra presenta molt males condicions a causa de la humitat i altres factors atmosfèrics, i a més a més estan parcialment esquinçats i no es pot apreciar gens ni mica de quins personatges es podrien tractar; per altra banda, en les altres quatre arestes no hi ha res a destacar,

Fig. 7
Creu de Vallbona
de les Monges
(Foto M. Valls)

ja que solament es conserva un trosset de pedra insignificant en mig relleu. Podria ser que hi hagués hagut un personatge, però per la forma que adopta actualment la pedra, seria més aviat un motiu vegetal o geomètric.

La creu de Vallbona de les Monges és identificada dins d'una tipologia anomenada creu carxofada, la qual presenta una terminació dels seus braços en un "pom foliat o carxofat". Aquests no són rectilinis, sinó que adopten formes dentades molt sinuoses que recorren tot el contorn perimetral de la creu acabant en un motiu decoratiu com és la voluta en els dos extrems de cada braç. En les parts centrals d'aquesta creu no es conserva ni el Crucifix a l'anvers ni la Mare de Déu al revers. En el primer cas hi és inexistent i en el segon solament s'aprecia un alt relleu de pedra totalment deformat, sense distingir cap característica humana.

Fig. 8
Creu de Sant Eloi
de Tàrraga
(Foto M. Valls)

Un altre exemple a destacar d'aquest grup podria ser la creu situada al parc de Sant Eloi de la ciutat de Tàrraga, dita anteriorment Creu de Morlans i col·locada en el camí vell de Balaguer (Fig. 8). Està erigida dins una graonada de tres escales que encerclen un sòcol quadrangular. El canó és poligonal vuitavat però, en canvi, el capitell és quadrat. En cada una de les cares d'aquest nus s'hi adossa un escut piramidal molt simple, absent de decoració i dividit per una aresta vertical que el travessa per la meitat. Els quatre braços de la creu en què a l'anvers hi ha Crist Crucificat i al revers la Verge amb el Nen, finalitzen amb la decoració de quatre medallons lobulats escul-

Fig. 9.
Creu-calvari de Boldú
(Foto M. Valls)

pits a banda i banda. Per la cara de Crist es pot deduir que potser són els símbols dels quatre evangelistes -l'àguila, l'àngel, el lleó i el bou- però a causa de la humitat i l'erosió que afecta a la pedra no és segur. Al revers s'hi aprecien quatre medallons de les mateixes característiques que encara presenten més desgast. D'aquesta creu cal destacar la doble garlanda florida que enllaça cada braç.

6.- Creus commemoratives:

Des de sempre s'han erigit creus o altres monuments per commemorar els fets importants, per fer memòria d'algun succés miraculós o simplement per alguna desgràcia o mort i assenyalar el lloc on ocorregueren.

Traslladant-nos als primers temps de la Història, els celtas ja usaven les làpides anomenades *menhirs*, que venien a ser uns arbres de pedra, d'un a vint metres, com a signes de victòria, a més a més dels *túmuls*, que eren també munts de pedra aixecats sobre la tomba d'alguna persona notable.³⁰ Més endavant, tal com hem apuntat anteriorment, es creaven monuments com són magnífiques esglésies o monestirs en memòria d'una cèlebre batalla o bé per a demostrar algun favor rebut del cel. Però quan era un fet de menys importància, hagueren d'adoptar solucions com ara l'erecció de creus monumentals. La simbologia principal de la gran majoria de testimonis fa referència a malifetes de bandolers, afusellaments de patriotes catalans durant la guerra del francès, la guerra de la Independència, guerres civils, homicidis, desgràcies o fets criminals.³¹ Si es mira la cara positiva són signes d'una petita victòria o d'algun fet miraculós, com és el cas de la Creu de Gratapalles de Verdú, que més endavant comentarem.

7.- Creus-calvari:

Les creus anomenades calvari són aquelles, tal com el seu nom indica, on es representa l'escena de la mort de Crist. La gran majoria les trobem davant les esglésies, capelles, oratoris o fossars des d'on es beneïa el terme i es resava per tal de demanar a Déu la protecció de les collites o frenar tot tipus de tempesta. Pertanyen majoritàriament al segle XV, on un exemple ben clar a la comarca és el cas de la Creu de Boldú (fig. 9).

És situada a la Plaça d'Engràcia Macià, a l'extrem est de la població. És una de les més boniques i de més qualitat artística de la comarca de l'Urgell. Està composta d'una graonada de dues escales i un plint quadrangular i damunt s'hi aixeca un arbre de vuit costats. D'aquesta creu cal ressaltar la corona, decorada amb la presència de vuit figures bíbliques, les quals es poden classificar en dues tipologies diferents: per una banda, n'hi ha quatre d'inserides dins unes capelletes formades per un arc apuntat i sostingut per simples columnes. Cada una d'elles és barbada i vestida amb una túnica de gust classicista i aportant entre les seves mans un element identificatiu; per altra banda, intercalades, se n'hi aprecien quatre més, però de característiques formals molt diferents. Primerament, es pot apreciar que les figures són d'un estil força acurat, ja que els rostres d'aquestes quatre són més treballades, perfectes i ressaltant més els detalls facials. També és sorprenent el fet que s'hi conservi part de la policromia utilitzant un color rosat en la part del rostre i un color blanc en la llarga barba. Aquestes estan col·locades sota un ràfec en forma de fulla. Sobre el nus s'hi adjunta un cos en forma de pinacle, de característiques molt semblants a la creu de Claravalls i del pati de Tàrraga. Aquest uneix el nus i la creu pròpiament dita. És una estructura estilitzada que està decorada amb unes franges verticals exemptes de fulles de col. La creu és d'una elegància magnífica pel que fa a les seves formes. Els seus braços rectes estan folrats per un llit de fulles de cep que s'enganxen amb els quatre motius lobulats que hi ha a banda i banda dels extrems de la creu. Al centre, per l'anvers s'hi pot observar el Crucifix, d'anatomia bastant ben aconseguida i pel revers la Verge amb el Nen.

Com a símbol d'una creu-calvari es pot observar la calavera situada als peus del Crucifix, l'únic element clarificador que avui es conserva. Les figures que apareixen en els medallons pateixen un greu desgast, però podríem considerar que són santes agenollades i en actitud dolorosa, representacions típiques de l'amor fidel a Crist.

Les diferents tipologies existents

La creu es defineix com un instrument de suplici format per un pal vertical "*stipes*" i un altre d'horitzontal "*patibulum*", on hom feia morir certs criminals lligats o clavats per les extremitats. El seu ús provenia de l'Orient i els romans l'adoptaren, des de les guerres púniques, per castigar els esclaus; era el *servile supplicium* per excel·lència. La seva definició ens condueix a descriure-la de les formes existents següents:

- La creu d'aspa "*decusata*", en forma de X, vulgarment anomenada aspa de Sant Andreu. Era dita així per haver mort en una creu d'aquestes característiques el sant esmentat.
- La creu en forma de T, o Tau "*Crux Commissa* o *patibulata*" en què el "*patibulum*" era situat al cim de l'"*estipes*".
- La creu grega és aquella en què els braços del "*patibulum*" comparteixen eix i extensió amb els "*stipes*" tot formant quatre angles rectes regulars units pels seus vèrtexs.
- La Creu llatina "*crux inmissa*", és on el pal principal "*stipes*" transcendeix una bona part de l'horitzontalitat del "*patibulum*".³⁴ És la que varen usar els jueus per l'últim suplici de Jesús, segons els Pares de l'Església.

La majoria de creus monumentals són de tipologia grega i llatina, però hi ha una sèrie de característiques formals que les diferencien. Una d'elles són les formes que adopten la finalització dels seus quatre braços. Una altra són els seus materials, en gran part construïdes en pedra, encara que, a través de documents, se'n coneixen també de marbre, ferro, fusta, terra cuita i alabastre. Observant altres característiques, ens trobem amb tipologies variants com són les creus-pedró o aquelles creus excepcionals sostingudes sobre un pilar o un arbre monolític.

A.- CREUS DE PEDRA

Creus de braços rectilinis

És el tipus de creu més abundant, més quotidiana i que és feta indubtablement en totes les èpoques. Això fa que sigui difícil establir amb encert una seriació cronològica.

Aquestes creus es caracteritzen per la seva simplicitat pel que fa a la decoració artística. Solament es basen en una creu grega, els quatre braços de la qual són totalment aplanats, remarcant mitjançant angles rectes la perfecció de la creu. En molts dels casos, estan ocults per garlandes, florons, lòbuls i altres motius folials que amaguen la simplicitat dels braços rectilinis d'una creu monumental.

Com a exemple a la comarca urgellenca podem citar la Creu del Pou de Bellver d'Ossó

Fig. 10
Creu de Bellver
d'Ossó
(Foto M. Valls)

(Fig.10), la qual és datada a l'any 1517, dins d'un gòtic tardà. Sobre una graonada de dues escales i una base quadrangular s'aixeca un fust octogonal sobre el qual hi ha la presència d'un magnífic nus en forma vuit cares. En cada una d'elles, tal i com és habitual, hi ha la presència de vuit sants separats per columnes i coberts per arcs apuntats.

La creu que avui s'hi aprecia és una reconstrucció de l'original, la qual va ser enderrocada durant la Guerra Civil. Actualment d'aquesta se'n conserven restes guardades a l'interior de l'església parroquial. És una creu grega tetralobulada, de braços rectilinis, units per una senzilla branca d'olivera. En l'anvers hi ha la figura del Crucifix envoltat per quatre medallons lobulats, a l'interior dels quals hi ha

els símbols del sol i la lluna al braç horitzontal, i un àngel més un crani al vertical. Els dos primers assenyalen el pas del temps i els segons el naixement i la mort de Crist. Per aquest últim element podem classificar-la com a Creu-Calvari. Al revers de la creu hi ha la figura de la Mare de Déu amb el Nen en braços, també rodejada de quatre medallons lobulats amb altres motius a l'interior.

Creus carxofades

Les creus "carxofades" són les que presenten la terminació dels braços en un "pom foliat o carxofa". Aquestes creus pertanyien als voltants del segle XVII i XVIII.

La creu de la Fuliola (Fig. 11) és un exemple clarificador d'aquest model. Dita creu és actualment una reconstrucció gràcies a la gent de la vila, ja que l'original, datada entre els anys 1713 i 1798, caigué fruit d'una ventada a principis del segle XX, concretament l'any 1936. Gràcies a les restes que es conservaren, es féu una reposició de la creu de la Fuliola el 1992.³⁶

Es tracta d'una creu de pedra composta d'una base amb tres graons quadrangulars que sostenen un arbre hexagonal, amb una característica innovadora: és la presència d'un escut adossat a la part central del fust, el significat del qual es desconeix. El nus o capitell és octogonal i a cada una de les vuit cares presenta, dins una fornícula amb arc de mig punt, vuit sants tots ells relacionats amb les tradicions de la vila. Són Santa Lúcia, Santa Anna, Sant Esteve, Sant Sebastià, Sant Anna, Sant Esteve, Sant Jaume Apòstol i Sant Armengol. S'ha d'apuntar, però, que cada un d'ells no correspon als que haguéssim trobat en la creu original. Segons l'autor, en la part del capitell només van poder distingir, mitjançant una fotografia, Sant Pere i Sant Miquel.³⁷

Fig. 11
Creu de la Fuliola
(Foto M. Valls)

Pel que fa a la creu, s'observa que en els extrems del braç horitzontal adopta una forma "carxofada" coberta amb sanefes decorades amb fulles ondulants. A l'anvers hi ha la figura de Crist Crucificat al centre, el qual està flanquejat, a banda i banda, per dues testes dins medallons que representen el dos malfactors crucificats, a la part superior, la figura del pelicà i a la part dels peus s'hi distingeixen dues figures exemptes, abillades amb llargues túniques i en posició orant: aquestes són identificades com la Verge Maria i Sant Joan Baptista. El revers l'ocupa la figura de la Mare de Déu sense el Nen, inserida en un dosseret de factura gòtica i envoltada per tres medallons on es troben tallades les lletres "A" en l'extrem superior del braç vertical, "E" en els extrems dret i esquerre del braç horitzontal, i "MA" als peus

de Maria. Fan referència al cant de l'Ave Maria del poble de la Fuliola.³⁸

Creus flordelisades

Segons la documentació catalana, el liri, durant el segle XII, adquirí una importància cabdal en les diverses tipologies de creus que existien. Aquesta influència va anar estenent-se, fet que arribà a incidir en les obres dels orfebres durant el segle XVIII, que la introduïren en les creus processionals.

La flor de liri és definida per Mn. Gudiol *"...com una flor feta per grans corbes que es desenrotllen agafant dos dels braços de la creu, que per general queda trepanada del centre"*.³⁹ S'ha dit que és un model dels més antics que existeixen i, per tant, se'n conserven pocs testimonis al Principat. Un exemple típicament flordeliselat ubicat a la comarca de l'Urgell és la Creu de Sant Miquel de Verdú, comentada posteriorment.

Creus Floronades

D'aquesta tipologia són aquelles creus que estan decorades amb florons ornamentals tal i com indica el seu nom, la majoria de les quals són dins el moviment renaixentista i barroc, plenes de roleus, volutes i trepats en la major part de la seva superfície. Per tant, la seva datació aniria a cavall des de finals del segle XV fins a les darreries del segle XVIII.

A la comarca de l'Urgell tenim dos testimonis claus d'aquesta època i d'aquesta tipologia. Per una banda, la creu de la vila de Claravalls (Fig. 12), datada a mitjans del

segle XV, és un clar exemple de creu flornada, tot i que a causa de la molta ornamentació de què n'està plena pot confondre l'espectador. Gran part de la superfície de la creu està coberta per un llit de fulles espinoses, igual que les garlandes circulars que uneixen els quatre braços d'aquesta. A la creu, de tipologia llatina, hi ha per una banda Crist Crucificat, barbat i nibat, envoltat per quatre medallons situats als extrems dels braços de la creu. Cada un d'aquests porta inscrits interiorment uns personatges que pel seu mal estat de conservació s'intueixen més que no pas s'aprecien directament. Deduïm que haurien de tractar-se de les representacions de Sant Joan Baptista, la Mare de Déu plorant, Adam ressuscitant i Crist sortint del sepulcre. Però això repetim que pot ser una hipòtesi donat que en aquesta època és un motiu iconogràfic freqüent. Al revers de la creu, molt més ben conservada, tal com es pot apreciar a la fotografia, hi ha la Mare de Déu amb el Nen Jesús envoltada lateralment, repetint l'esquema anterior, per quatre medallons més on hi ha inscrits els símbols dels quatre evangelistes: l'àguila, el bou, l'àngel i el lleó.

El nus o corona és poligonal amb nou costats cada un d'ells coronats per ràfecs sobresortints decorats amb motius folials. Aquests aixopluguen a nou sants, l'estat de conservació dels quals és heterogeni i, sovint, molts d'ells difícils d'identificar a causa de la seva avançada erosió. Alguns d'ells, gràcies al seu atribut identificatiu, encara conservat, són Sant Jaume, Sant Andreu, Sant Pere i Sant Roc.

Un segon exemple classificable dintre aquesta tipologia és la Creu de Santa Anna d'Anglesola

Fig. 13.
Creu de Santa Anna
d'Anglesola
(Foto M. Valls)

Fig. 12.
Creu de Claravalls
(Foto M. Valls)

glesola (Fig. 13), datada l'any 1582, inscrita en el sòcol vuitavat de la creu i en la inscripció del fust. Damunt d'aquest sòcol i d'una graonada de tres escales s'hi enfila l'arbre poligonal, també de vuit costats, que conté dita inscripció emmarcada on es llegeix el següent: "CREU DE TERME CONSTRUÏDA A L'ANY MDLXXXII (1582) ENDERROCADA PER LA REVOLTA DE MCMXXXVI (1936) I AIXECADA COM A RECORD DE LA MISSIÓ DE L'ANY MCMLI (1951)". Per tant, sabem que el fust és una reconstrucció de fa poques dècades.

Al nus de la creu hi ha esculpit a cada una de les seves cares un personatge exempt, tots ells conservats en molt bon estat. Gràcies als seus atributs podem identificar l'arcàngel Sant Miquel, Sant Pere, un mutilat, Sant Andreu i Sant Pau. La resta, però no han estat identificats. Pel que fa a les característiques estilístiques d'aquests personatges, s'observa com l'escultor repeteix un mateix model per a cada un d'ells, ja que les vestimentes, excepte la figura de Sant Miquel, vestit com a guerrer, són totes abillades amb la mateixa túnica. Respecte als trets facials també es nota certa semblança dels uns als altres, amb la presència d'una llarga barba, ulls ametllats i cabells curts.

A la creu hi veiem com el floró arriba veritablement a dissimular els tres dels quatre braços. Aquests estan rodejats de traceries gòtiques, molt estilitzades, cada una d'elles acabades en un pom vegetal, més simplista. Al centre de l'anvers de la creuera hi ha la presència de Crist Crucificat, al qual li manca la cama dreta. Aquest està coronat per un niu de pelicans, on hi ha la mare amb la seva cria, molt present dins la iconografia cristiana, que simbolitza l'efecte purificador i vivificador de la sang que Crist va vessar sobre el món, convertint-se en l'autor de la nostra salvació i de la nostra resurrecció.⁴⁰ El revers de la creu està centrat per la figura de Mare de Déu, amb el cap lleugerament torçat i aixoplugada sota un dosseret gòtic.

Creus amb cardots o acardotades

Entenem com a cardot o card un tipus de fulla, de tija forta, espinosa i flors agrupades en capítols rodons.

Aquestes creus són aquelles acabades amb un tipus de foliacions molt grans i sobretot espinoses, creant així marcades angulositats en els perfils dels seus braços. Tot i així, aquesta tipologia ha anat esborrant progressivament gairebé tota la forma del vegetal, fins arribar a transformar-se en un quadrifoli estilitzat.⁴¹

Creus quadrifoliades

Creus amb els caps rematats en quadrifolis, obres generalment goticistes.

Creus romboidals

Són aquelles creus que presenten la forma d'un losange o gra d'ordi.

Creus tornejades

Són les creus que tenen els braços motllurats i fets a torn. Són de l'època del barroc i n'existeixen escassos testimonis.⁴²

B.- CREUS DE FERRO

És ben probable que de creus de ferro n'hi haguessin ja en època romànica servint per termenar la propietat eclesiàstica.⁴³

La majoria d'aquestes són les que van acoblades a una base, un fust i un capitell de pedra. Això és degut al fet que aquesta creu metàl·lica del cimbal està col·locada en substitució d'una creu anterior, segurament de pedra, que ha caigut o s'ha trencat per alguna o altra causa.

En altres casos ja són fetes, des de la seva creació, amb la creu metàl·lica i la base i el fust de pedra, però en són una minoria.

A la comarca se n'han trobat molt poques i generalment són als cementiris. N'hi ha, però, que tenen altres ubicacions com la creu de davant l'església de Guimerà, que actualment és de ferro, però havia sigut de pedra amb braços rectilinis si observem la fotografia de 1919 de l'inventari d'Albert Bastardes.⁴⁴

Fig 14.
Creu de Nalec
(Foto M. Valls)

Un altre testimoni que ha patit aquesta transformació és la creu de Nalec (Fig. 14). És una creu indicativa situada a l'entrada del poble on actualment només conserva de l'original la corona. Tant el fust com la base són parts reaprofitades i, tal com es pot veure a la fotografia, la part de la creu és feta de ferro forjat amb quatre braços elaborats amb sinuoses volutes. Pel que fa al nus, adopta un perfil vuitavat decorat artísticament amb figures de sants en cada un dels costats. Cada un és barbat, nibat amb una aurèola d'influència bizantina i abillat amb llargues túniques. Cada figura és inserida en una fornícula, d'influència clàssica, ja que està composta d'un entaulament motllurat a la part superior sostingut per columnes amb un alt basament, un cilíndric fust i un capitell troncopiramidal.

C.- CREUS DE FUSTA

Antigament, si ens atensem a l'època dels primers cristians, ens n'adonem que actualment el que avui són creus de pedra eren, la majoria, de fusta. Tot i així, cal remarcar que al llarg de tots els temps se n'han anat trobant, però és impossible precisar res clar sobre aquestes creus.

Les creus de fusta han significat la fe d'un poble així com el lloc on reposen les despulles dels seus avantpassats.

Generalment estaven formades per dues soques creuades, de roure o alzina, plantades directament al terra, i assegurades per una muntanya de pedres. La fusta, però, és un material molt caduc i no pot resistir gaire temps les inclemències climàtiques, com ho fan les creus de pedra, i per això no són gaire nombroses, ja que no s'han conservat.

D.- CREUS SOBRE PILAR

L'arbre d'una creu el considerem sota la denominació de pilar quan aquest adopta la forma d'un prisma de secció quadrada, amb les corresponents arestes vives, creant uns xamfrans.

Tal com hem vist anteriorment, la columna s'anomenava canó, fust, arbre o canya quan era cilíndrica, prismàtica o enroscada. El pilar, igual que aquesta, també va al damunt d'un sòcol que a la vegada resta sobre una graonada. Alguns d'ells són decorats amb estries o canals, principalment quan són fets obeint els canons del neoclassicisme interpretats per gent renaixentista.⁴⁵

A la comarca no s'ha trobat cap testimoni d'aquestes característiques, almenys avui conservat.

Fig. 15
Creu-Pedró
del camí de la Bovera
de Guimerà
(Foto M. Valls)

E.- LES CREUS COBERTES O CREUS PEDRÓ

Anteriorment era molt freqüent el costum de cobrir les creus monumentals, quedant d'aquesta manera convertides en oratoris. Aquests acostumaven a salvaguardar, entre d'altres, les relíquies de la Veracreu.

En el cas de la Creu Pedró del camí de la Bovera, dins el terme municipal de Guimerà (Fig. 15), es pot veure que s'hi resguarda una reproducció de la Verge de la Bovera, una mare de Déu del segle XV molt representativa per als vilatans de Guimerà. Està formada per una muntanya de pedres irregulars col·locades en fileres molt desiguals formant un dau. Al seu damunt s'hi aixeca una columna monolítica sostinguda per un simple basament quadrangular. Com a coronament s'hi pot observar una capelleta semicircular i oberta per la seva cara frontal, on al seu interior s'hi alberga la imatge de pedra. Està protegida per una reixa de ferro forjat, la qual és encaçalada per una creu llatina, també de ferro, avui trencada i caiguda.

Altres creus monumentals a destacar de la comarca

La població de la comarca de l'Urgell que té major número de creus de pedra és la vila de Verdú. S'ha tingut constància de cinc creus monumentals, una de les quals avui no es conserva en peu. Són les següents: la Creu de Sant Miquel, la Creu de les Eres, la Creu del Portal, la Creu de Gratapalles i la Creu de la Bassa, avui inexistent, però important a destacar. S'han documentat altres creus a

Verdú desaparegudes, com són la de Cal Pitxot o de la Bovera i la del Portal de la Font, a més de les del via-crucis, de les quals només queden els basaments.

La cronologia de totes elles rau entre principis del segle XIV i finals del XV, englobant-les dins l'estil gòtic.

Fig. 16
Creu de Sant Miquel de Verdú
(Foto M. Valls)

La primera és l'anomenada Creu de Sant Miquel (fig. 16), l'emplaçament original de la qual era davant l'ermita de Sant Miquel (d'aquí ve el seu nom), a ponent de la vila fins la guerra de 1936.⁴⁷ Posteriorment, es canvià d'ubicació situant-la al passeig Tomàs Pellissó, a l'entrada de la població, i, a l'any 1947, es va reconstruir gran part de la creu, concretament la base i el fust. L'any ens el facilita la mateixa creu gràcies a una inscripció situada en la part davantera del sòcol que diu així:

MCMXLVII
SUB: UMBRA
BRACHIORUM : TUORUM
VERDUNI PROTEGE

Això es tradueix: 1947 – Sota l'ombra dels teus braços Verdú es protegeix.

Sobre un fust vuitavat s'aixeca una corona també de vuit costats, tenint en cada una de les cares diferents personatges i símbols bíblics. Aquests estan aixoplugats dins uns dossierets en forma d'arc apuntat. Cada element és identificat com un personatge amb la mà esquerra al pit vestit com un sant bisbe, una torre, un personatge agenollat, Sant

Pere, un bàcul abacial, Sant Pau i un segon escut coronat. És el primer exemple vist fins ara que, a part de representar personatges bíblics, també hi té esculpits altres elements simbòlics com són l'escut, la torre o el bàcul. Aquests podrien estar relacionats amb símbols familiars de la vila verdunina o simplement són elements que l'escultor hi va bastir per altres motius avui desconeguts.

La creu és de gran elegància pel que fa a les seves característiques formals. Es classifica dins la tipologia de braços flordeliselats, ja que a l'extrem dels seus braços rectilinis hi ha un motiu decoratiu molt elegant: tres fulles de flor de lis. Pel que fa al centre de la creuera, a una banda hi ha Crist Crucificat i a l'altra la Mare de Déu coronada, sostenint el Nen Jesús a la seva mà esquerra.

Fig. 17
Creu de les Eres de Verdú
(Foto M. Valls)

La segona creu és l'anomenada Creu de les Eres (fig. 17) (Foto M. Valls), avui situada al jardí de darrera l'església parroquial de Santa Maria de Verdú. És datada al segle XIV, però l'únic que queda de l'original és el capitell. Tant la base, com el llarg fust, com la creu són restaurats posteriorment. Dissortadament van quedar destrossats per la guerra. A la fotografia es pot observar una part solta de la creu, la qual està ubicada a l'interior de l'església parroquial. És una còpia fidedigna de la restauració de la creu original, igual que la que es conserva a l'exterior juntament amb la resta de les parts.

La tercera de les creus de Verdú és la Creu del Portal, avui ubicada al cementiri de la

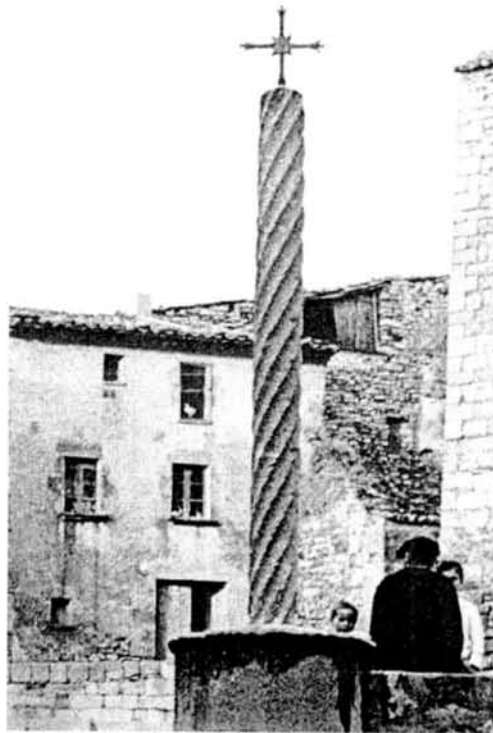
població. Originàriament estava plantada enfront del portal de Guimerà, que era al final del carrer Margorell. Ramon Boleda, erudit local, ignora el nom anterior abans que fos traslladada al cementiri, lloc actual de la creu.⁴⁸

És una altra de les moltes creus que segueixen les característiques de l'estil gòtic del segle XV: arbre i nus vuitavat, aquest últim esculpit en cada una de les seves cares amb un personatge bíblic i una creu de braços rectes. Es troba dins la tipologia de creu carofada, ja que als extrems dels seus braços s'hi denoten poms floronats molt acurats i detallistes.

La quarta és la Creu de Gratapalles (fig. 18), ubicada a l'encreuament de dos camins a dos quilòmetres al migdia de la vila. És un exemplar típicament commemoratiu ja que és erigida, segons la veu popular, arran d'un fet miraculós i d'agraïment. Segons explica Ramon Boleda, durant la Guerra de Successió hi hagué un guerrer verduní anomenat Gratapalles que, per salvar-se dels seus enemics, s'amagà dins uns matolls. Espantat per la mort immediata, va jurar i perjurar que si d'aquella en sortia il·lès plantaria una creu en aquell mateix lloc. Doncs així va ser, perquè els enemics van passar de llarg i no el varen trobar.⁴⁹ Actualment, com moltes de les creus de Verdú, està molt restaurada. Ha quedat molt diferent a la que era originàriament. Damunt de tres graons neix un sòcol amb una inscripció a la part frontal on s'hi llegeix: A 1 S. I 3 D E MARS i b H. M... r.d. GRATPIES. No s'ha transcrit el que significa, però es dedueix que fa referència a una data del mes de març i al personatge Gratapalles.

Pel que fa al fust, destaca la seva forma circular i cònica, no gaire habitual en les creus de pedra. El capitell avui és sisavat i llis en decoració, però l'original era quadrat, amb les quatre cares esculpides amb les figures de Sant Pau, Sant Pere, un no identificat i un altre agenollat. La creu tampoc no és l'original. Aquesta creu està protegida a un museu de Reus.⁵⁰

Fig. 19
Creu de la Bassa de Verdú
(Foto Albert Bastardes. Lam 155)

Una última creu a comentar de la vila de Verdú és la referent a la Creu de la Bassa (fig.19) del segle XIV, avui no conservada. Creu que és de destacada importància pel simple fet d'estar composta per un fust format per grans estries caragolades en rosca, inserit en un sòcol octavat i motllurat, com tenia la creu de la Bassa de Verdú.

Fig. 18
Creu de Gratapalles de Verdú
(Foto M. Valls)

A part de la població de Verdú, cal remarcar les creus de pedra d'altres petits pobles de la comarca que encara es conserven, com la Creu d'Ossó de Sió, la Creu de Castellserà i la Creu de Llorenç de Vallbona.

La d'Ossó de Sió (Fig. 20) és una creu dataada l'any 1713, data que resta encara avui gravada a la cara frontal del sòcol. Aquest, en forma de dau estriat, està sostingut per l'ajuda de quatre graons piramidals, els quals es conserven en bon estat. Tant l'arbre com el nus són octogonals. Aquest últim està esculpit amb vuit sants que es protegeixen sota arcs de mig punt. Com a coronament es pot observar la creu amb els quatre braços rectilinis, absents de decoració, només trencats

Fig. 20
Creu d'Ossó
de Sió
(Foto M. Valls)

amb simples motlures sobresortints en els vèrtexs i en els extrems dels braços.

La segona de les creus citades és la de la població de Castelserà (Fig. 21), datada entre els segles XIV-XV. És una creu sostinguda per un peu vuitavat i encaixonat per una alta base esglaonada. Sobre del fust s'hi adossa un nus allargassat i octogonal decorat amb el relleu de figures bíbliques separades per arcs apuntats sostinguts per columnes. Aquests personatges es troben sobre una petita cornisa, a sota de la qual hi ha esculpits quatre escuts flanquejats per rostres.

Fig. 22
Creu de Llorenç
de Vallbona
(Foto M. Valls)

Fig. 21
Creu de Castelserà
(Foto M. Valls)

L'element a destacar és la creu pròpiament dita. La seva decoració radica en el trepanats de les tijes entrelaçades i sobretot en la utilització de volutes i roleus col·locats en els extrems motllurats de cada braç. Al centre, en una banda hi ha Crist Crucificat flanquejat per palmetes, excepte la part inferior on s'hi troba l'element mortuori de la calavera. A l'altra banda, en canvi, hi ha la Mare de Déu, a qui li manca el cap. Aquesta és flanquejada per testes d'angelets.

L'última creu monumental és la de Llorenç de Vallbona (Fig. 22) que està erigida damunt de quatre escalons quadrangulars que convergeixen en un sòcol cúbic. Sobre un arbre totalment circular hi ha la presència d'una corona sisavada que, dins de capelletes circulars i gallonades, s'hi representen la figura de vuit sants. Aquests presenten un estat d'erosió bastant avançat, fet que dificulta la seva identificació. Molts d'ells estan en gran part mutilats, sobretot el cap. La creu, amb una decoració geomètrica en la seva superfície, és moderna, esculpida fa poques dècades.

Una vegada vista aquesta àmplia pinzellada sobre les creus monumentals que avui en dia es conserven a la comarca de l'Urgell, podem arribar a la conclusió que la gran majoria es troben en no gaire bon estat, ja sigui per les inclemències climatològiques o per altres causes destructives, afectant així a un estudi molt detallat de cada una de les seves parts.

Moltes d'aquestes es mantenen en peu degut al fet que han estan reconstruïdes o, si més no, restaurades fa poques dècades com a fruit de les Santes Missions que es dugueren a terme després de la Guerra Civil. Cal tenir

present, però, que la major part no s'han conservat en peu, segurament per culpa de la guerra o d'actes vandàlics anteriors a aquesta.

Notes

- ¹ SANTANDREU SOLER, Maria Dolores: *Creus del Berguedà*, Amics del Romànic del Berguedà, Berga, 1997, pàg. 12
- ² SARRET I ARBÓS, Joaquim: *Les creus de pedra del terme de Manresa*, Imp. de Sant Josep, Manresa, 1913, pàg. 4
- ³ SANTANDREU SOLER, M.D., 1997: op. cit. pàg. 12
- ⁴ GUDIOL CUNILL, J.: *Assaig d'un inventari de les creus monumentals de Catalunya*, Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona, 1919, pàg. 8
- ⁵ FARRÉS REAL, Carles: *Creus a cel obert del Pla d'Urgell*, Bellpuig, 1998, pàg. 15
- ⁶ BASTARDES PARERA, Albert: *Les creus al vent*, Editorial Millà, Barcelona, 1983, pàg. 24. Bastardes creu que és indiscutible que Jaume I no trobés cap creu a les terres reconquistades, però posa en dubte que fossin creus monumentals, tal com assenyala Segarra.
- ⁷ GUDIOL CUNILL, J., 1919: op. cit. pàg. 12
- ⁸ FARRÉS REAL, C., 1998: op. cit. pàg. 15
- ⁹ GUDIOL CUNILL, J.: *Nocions d'Arqueologia Sagrada Catalana*, vol II, 1933, pàgs 409-410 citat per BASTARDES PARERA, A., 1983: op. cit. pàg. 24
- ¹⁰ BASTARDES PARERA, A., 1983: op. cit. pàg. 10
- ¹¹ MINGUELL CARDEÑES, Camil·la: *La creu del pati de Tàrraga. Una obra de l'escultor Pere Joan* (Urtx núm.10), Tàrraga, 1997, pàg. 121
- ¹² MARGALÉ HERRERO, Rafael; MARGALÉ ALZÓRRIZ, Álvaro: *Los Peirones en las comarcas del Jiloca y Campo de Daroca; inventario, índices y fotografías*, Centro de Estudios del Jiloca, Calamocha 2002, pp. 14
- ¹³ *La Creu de terme de la Fuliola*, Ajuntament de la Fuliola, 1994, pàg. 8
- ¹⁴ BASTARDES, A., 1983: op. cit. pàg. 29
- ¹⁵ LLORENS SULIVERA, Robert: *Les Creus de terme a l'Alt Empordà. Perspectives confluents des de l'antropologia*, Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, vol 28 (Figueres, 1995), pàg. 80
- ¹⁶ FONT SAGUÉ, Norbert: *Datos per a la història de les creus de pedra de Catalunya*, Imp. Fidel Giró, Barcelona, 1984, pàg. 71
- ¹⁷ FONT SAGUÉ, N., 1984: op. cit. pàg. 76
- ¹⁸ *Dictionnaire des antiquités chrétiennes* citat per FONT SAGUÉ, N., 1984: op. cit. pàg. 20-21
- ¹⁹ FONT SAGUÉ, N., 1984: op. cit. pàg. 26
- ²⁰ FONT SAGUÉ, N., 1984: op. cit. pàg. 28
- ²¹ MINGUELL CARDEÑES, C., 1997: op. cit. pàg. 121
- ²² MINGUELL CARDEÑES, C., 1997: op. cit. pàg. 126-127
- ²³ FONT SAGUÉ, N., 1984: op. cit. pàg. 12
- ²⁴ GUDIOL CUNILL, J., 1919: op. cit. pàg. 13
- ²⁵ GUDIOL CUNILL, J., 1919: op. cit. pàg. 14
- ²⁶ BASTARDES, A., 1983: op. cit. làmina 144
- ²⁷ FONT SAGUÉ, N., 1984: op. cit. pàg. 64
- ²⁸ JOVÉ SUBIRÀ, J.: *Creu de terme segle XIV-XV de Rosselló de Segrià: desenvolupament socio-econòmic, cultural, polític i anecdòtic*, Institut d'Estudis Ilerdencs (Viles i ciutats, 22), Lleida, 1994, pàg. 21
- ²⁹ PIQUER JOVER, J. J.: *Vallbona: guia espiritual i artística*, Santa Maria de Vallbona, 1983, pàg. 45
- ³⁰ FONT SAGUÉ, N., 1984: op. cit. pàg. 56
- ³¹ GUDIOL CUNILL, J., 1919: op. cit. pàg. 15
- ³² GUDIOL CUNILL, J., 1919: op. cit. pàg. 23
- ³³ Gran Enciclopèdia Catalana, vol 8. Barcelona, 1992, pàg. 321
- ³⁴ JOVÉ SUBIRÀ, J., 1994: op. cit. pàg. 21
- ³⁵ *La Creu de terme de la Fuliola*, 1994: op. cit. pàg. 16
- ³⁶ *Idem*: op. cit. pàg. 14
- ³⁷ *Ibidem*, 1994: op. cit. pàg. 17
- ³⁸ *Ibidem*, 1994: op. cit. pàg. 18.
- ³⁹ GUDIOL CUNILL, J., 1919: op. cit. pàg. 28
- ⁴⁰ CHARBONNEAU-LASSAY, L. *El bestiario de Cristo. El simbolismo animal en la Antigüedad y en la Edad Media*, vol. II, Sophia Perennis, Barcelona, 1997, pàg. 562.
- ⁴¹ GUDIOL CUNILL, J., 1919: op. cit. pàg. 30
- ⁴² FARRÉS REAL, C., 1998: op. cit. pàg. 16
- ⁴³ GUDIOL CUNILL, J., 1919: op. cit. pàg. 34
- ⁴⁴ BASTARDES, A., 1983: op. cit. làmina 132
- ⁴⁵ GUDIOL CUNILL, J., 1919: op. cit. pàg. 17.
- ⁴⁶ BOLEDA, Ramon: *Les creus de terme*. Separata d'un article publicat a "Nova Tàrraga", Tàrraga 1981
- ⁴⁷ BOLEDA, R., 1981: op. cit.
- ⁴⁸ BOLEDA, R., 1981: op. cit.
- ⁴⁹ BOLEDA, R., 1981: op. cit.
- ⁵⁰ BOLEDA, R., 1981: op. cit.